

Γυναίκες, Κοινωνία και Ιστορική Παιδαγωγική στον Μεσοπόλεμο: Φύλο, Ιδεολογία και η Πολιτική της Εκπαίδευσης

Αλεξάνδρα Παναγοπούλου

Εκπαιδευτικός Κλάδου ΠΕ70 Δασκάλων

*Υποψήφια Διδάκτωρ του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
adapanagor@hotmail.com*

Νικόλαος Κακούρης

*Υποψήφιος Διδάκτωρ του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
nkakouris@hotmail.com*

Παρασκευή Ζυγομάνη

Εκπαιδευτικός Κλάδου ΠΕ70 Δασκάλων

*M.Sc. Σχολική Ψυχολογία
bibikazigomani@gmail.com*

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά την έμφυλη διάσταση που διαπερνούσε την ελληνική εκπαιδευτική πολιτική και τη σχολική ιστορία κατά τον Μεσοπόλεμο (1922–1940), με έμφαση στη διαμόρφωση των αναγνωστικών και σχολικών εγχειριδίων. Ειδικότερα, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η σχολική ύλη και τα διδακτικά κείμενα ενσωμάτωναν ή αποκρύπτουν τη γυναικεία εμπειρία, την κοινωνική δράση των γυναικών και την πολιτική συμμετοχή τους. Μέσω ανάλυσης περιεχομένου, ποιοτικής ανάλυσης λόγου και ιστορικο-ερμηνευτικής προσέγγισης, η μελέτη αναδεικνύει ότι η απουσία των γυναικών από τον επίσημο ιστορικό λόγο δεν ήταν τυχαία, αλλά συνδεδεμένη με την πατριαρχία, τον εθνικισμό και τη διαμόρφωση της εθνικής παιδαγωγικής στρατηγικής. Τέλος, προτείνονται παιδαγωγικές πρακτικές για μια κριτική, συμπεριληπτική διδασκαλία της Ιστορίας σήμερα, με έμφαση στην έμφυλη ορατότητα και τη διαθεματική σύνδεση ιστορίας, κοινωνιολογίας και σπουδών φύλου.

Λέξεις-κλειδιά: Έμφυλη Ιστορία, Σχολική Ιστορία, Εκπαιδευτική Πολιτική, Μεσοπόλεμος, Αναγνωστικά, Πατριαρχία, Εθνικισμός, Διαθεματική Προσέγγιση, Κοινωνική Μνήμη.

1. Εισαγωγή

Ο ελληνικός Μεσοπόλεμος (1922–1940) συνιστά μια κατεξοχήν μεταβατική ιστορική τομή, κατά την οποία οι κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές αναδιατάξεις αναπλασιάζουν ριζικά το συλλογικό φαντασιακό και αναπροσδιορίζουν τα πεδία άσκησης της κρατικής εξουσίας. Η Μικρασιατική Καταστροφή και η συνακόλουθη εγκατάσταση εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων δε μεταβάλλουν απλώς τη δημογραφική σύσταση της χώρας, αλλά επιδρούν καθοριστικά στη διαμόρφωση νέων όρων κοινωνικής συμβίωσης, οικονομικής ενσωμάτωσης και πολιτισμικής υβριδοποίησης. Παράλληλα, οι διαρκείς πολιτειακές μεταιχμιακές συνθήκες, μεταξύ δημοκρατίας, αυταρχισμού και πραξικοπηματικών ανακατατάξεων, συγκροτούν ένα ρευστό θεσμικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο η εκπαίδευση αναδεικνύεται σε στρατηγικό εργαλείο κρατικής νομιμοποίησης και ιδεολογικής ηγεμονίας.

Η σχολική εκπαίδευση και ειδικότερα η διδασκαλία της Ιστορίας, δεν αποτελεί ουδέτερο μηχανισμό μετάδοσης «αντικειμενικής γνώσης». Αντιθέτως, συγκροτεί έναν

κανονιστικό λόγο που ενσταλάζει, φυσικοποιεί και αναπαράγει κυρίαρχες ιδεολογικές δομές, έμφυλους κώδικες και εθνοκεντρικά πρότυπα ιστορικής συγκρότησης. Στο πλαίσιο αυτής της σημειολογικής και πολιτικής λειτουργίας, οι γυναίκες, παρά την επιταχυνόμενη διεύρυνση της πρόσβασής τους στην εκπαίδευση και στη δημόσια σφαίρα, εγγράφονται σε ένα βαθιά ασύμμετρο καθεστώς ορατότητας. Η παρουσία τους περιορίζεται σε συμβολικούς, συχνά εξιδανικευμένους ρόλους ως ηθικές θεματοφύλακες ή «μητέρες του έθνους», οι οποίοι, ενώ αναγνωρίζονται ως πολιτισμικά αναγκαίοι, αποκλείουν ουσιαστικά τη γυναικεία εμπειρία από τον χώρο του πολιτικού, της ιστορικής δράσης και της θεσμικής αντιπροσώπευσης.

Ως μηχανισμός συγκρότησης συλλογικής μνήμης και διαχείρισης του παρελθόντος, η σχολική ιστορία προβαίνει σε μια επιλεκτική και ιεραρχημένη αφήγηση, όπου η κανονικοποίηση συγκεκριμένων ιστορικών υποκειμένων συνεπάγεται την αποσιώπηση άλλων. Η έμφυλη ανισότητα στα σχολικά εγχειρίδια δε συνιστά μια απλή παραθετική έλλειψη, αλλά ενσώματη απόρροια μιας δομικής στρατηγικής που παράγει και αναπαράγει ανδροκεντρικά σχήματα ιστορικής νοηματοδότησης, εγκαθιδρύοντας την πατριαρχική τάξη ως φυσική και αναπόδραστη.

Η παρούσα μελέτη επιδιώκει την αποδόμηση της επίσημης εθνικής αφήγησης μέσω της ανάδειξης των μηχανισμών με τους οποίους το φύλο, η ιδεολογία και η πολιτική ρυθμίζουν τη σχολική γνώση. Μέσα από την ενδελεχή ανάλυση σχολικών εγχειριδίων και αναγνωστικών του Μεσοπολέμου, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο η κρατική εκπαιδευτική πολιτική συγκροτεί έμφυλες κανονιστικότητες και αναπαράγει ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας. Ταυτόχρονα, προτείνονται παιδαγωγικές προσεγγίσεις που προκρίνουν μια κριτική, διαθεματική και συμπεριληπτική διδασκαλία της Ιστορίας, ικανή να επανεγγράψει τις γυναίκες ως αυτόνομα, ενεργά και ιστορικά αναγκαία υποκείμενα.

2. Αντικείμενο και σκοπός της μελέτης

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στη διερεύνηση της πολυσύνθετης και ενίοτε αθέατης διαπλοκής μεταξύ φύλου, εκπαιδευτικής πολιτικής και ιστορικής παιδείας στον ελληνικό Μεσοπόλεμο. Η επιλογή της περιόδου 1922–1940 θεμελιώνεται στην ιδιαίτερη ιστορική της πυκνότητα: οι κοινωνικές και πολιτειακές ανακατατάξεις, η ανασύνταξη του κράτους-έθνους και η βιοπολιτική διαχείριση του πληθυσμού διαμόρφωσαν ένα σύνθετο καθεστώς παραγωγής συλλογικής μνήμης, στο οποίο η σχολική Ιστορία λειτούργησε ως προνομιακός μηχανισμός επιτελεστικής κατασκευής ταυτοτήτων.

Η έρευνα οργανώνεται γύρω από τέσσερις αλληλοσυνδεόμενους θεωρητικούς άξονες:

1. **Έμφυλη ορατότητα και καθεστώς σιωπής:** Η μελέτη επιχειρεί μια ενδελεχή ανάλυση της γυναικείας παρουσίας ή μάλλον της επιτελεστικής απουσίας στα σχολικά εγχειρίδια και στα αναγνωστικά της περιόδου. Εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η γυναικεία εμπειρία αποσιωπάται ή περιορίζεται σε στερεοτυπικά ηθικολογικά πλαίσια, αναδεικνύοντας τον μηχανισμό μέσω του οποίου το σχολικό κείμενο παράγει ορατότητες και αορατότητες ως δείκτες έμφυλης ισχύος. Η έννοια της «σιωπής» προσλαμβάνεται όχι ως παθητικό κενό, αλλά ως δομικό στοιχείο της πατριαρχικής σημείωσης του παρελθόντος.
2. **Εθνική αφήγηση, ετερότητα και έμφυλη σημειολογία:** Η ανάλυση εξετάζει την επιτελεστική κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και του «Άλλου» μέσα από τις γλωσσικές, αφηγηματικές και ιδεολογικές πρακτικές των σχολικών κειμένων. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στο πώς το φύλο λειτουργεί ως ρυθμιστικός μηχανισμός της εθνικής αφήγησης, παράγοντας στερεότυπα και οριοθετώντας τη δυνατότητα πρόσβασης των μαθητών και μαθητριών σε μια πολυφωνική, μη μονολιθική ιστορική προοπτική. Η

εθνική ιδεολογία εντοπίζεται κατά αυτόν τον τρόπο ως πεδίο όπου η έμφυλη διάσταση διαπλέκεται με καθεστώτα εξουσίας και συμβολικές ιεραρχήσεις.

3. **Εκπαιδευτική πολιτική, πατριαρχία και θεσμική κανονικότητα:** Η μελέτη διερευνά τον τρόπο που οι κρατικοί μηχανισμοί, η νομοθεσία, τα προγράμματα σπουδών, οι εγκύκλιοι, καθώς και οι επίσημες κανονιστικές ρυθμίσεις διαμόρφωναν την εκπαιδευτική εμπειρία των κοριτσιών, εδραιώνοντας πατριαρχικές κανονικότητες, ενώ παράλληλα αναπαρήγαγαν τον ιδεότυπο της γυναίκας ως ηθικής θεματοφύλακος και βιολογικής-πολιτισμικής αναπαραγωγού του έθνους. Η θεσμική διάσταση της πατριαρχίας προσεγγίζεται ως μηχανισμός πειθάρχησης και κανονικοποίησης, που εντάσσει το φύλο στο κέντρο της κρατικής εκπαιδευτικής στρατηγικής.
4. **Κριτικές παιδαγωγικές προσεγγίσεις και ανασηματοδότηση του ιστορικού υποκειμένου:** Στο πλαίσιο μιας σύγχρονης, κριτικής και συμπεριληπτικής οπτικής, η μελέτη εισηγείται παιδαγωγικές παρεμβάσεις που αποσκοπούν στην αποδόμηση των έμφυλων στερεοτύπων και στην επανεγγραφή των γυναικών στην ιστορική αφήγηση ως αυτόνομων και ενεργών υποκειμένων. Προτείνονται μεθοδολογικές στρατηγικές που ευνοούν τη διαθεματικότητα, την κριτική ανάλυση λόγου και την ανάπτυξη ιστορικής σκέψης, επιτρέποντας στους μαθητές και τις μαθήτριες να επεξεργαστούν τις έμφυλες διαστάσεις της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

Με βάση τους παραπάνω άξονες, η παρούσα μελέτη επιδιώκει όχι μόνο την επιστημονικά τεκμηριωμένη ανάδειξη της πατριαρχικής σιωπής που διαπερνά τα σχολικά εγχειρίδια του Μεσοπολέμου, αλλά και τη συμβολή στη διαμόρφωση ενός μοντέλου ιστορικής παιδείας περισσότερο ισότιμου, κριτικού και πολυδιάστατου, ενός μοντέλου που καθιστά ορατές τις γυναικείες εμπειρίες και αναγνωρίζει το φύλο ως θεμελιώδη κατηγορία ιστορικής ανάλυσης.

3. Θεωρητικό και ερευνητικό πλαίσιο

Η θεωρητική θεμελίωση της παρούσας μελέτης αρθρώνεται γύρω από τρεις αλληλένδετους και αμοιβαία ενισχυόμενους άξονες: το φύλο ως κατηγορία ιστορικής ανάλυσης, τη φεμινιστικά προσανατολισμένη ιστορική παιδαγωγική και τη δυναμική σχέση ανάμεσα στον εθνικισμό, την έννοια του «Άλλου» και τη θηλυκότητα. Η συστηματική σύνθεση αυτών των πεδίων επιτρέπει την εμβάθυνση στους μηχανισμούς με τους οποίους η σχολική εκπαίδευση ενεργοποιεί, αναπαράγει και θεσμοποιεί κοινωνικές ανισότητες.

Το φύλο λειτουργεί όχι απλώς ως κοινωνική κατηγορία, αλλά ως εργαλείο ανάλυσης της ιστορικής διαδικασίας και της παραγωγής λόγου. Η Joan Scott (1986) αναδεικνύει το φύλο ως οργανωτική αρχή των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας, υποστηρίζοντας ότι η γυναικεία αποσιώπηση δεν αποτελεί τυχαίο ιστοριογραφικό κενό, αλλά δομικό αποτέλεσμα ιδεολογικών επιλογών που συγκροτούν το παρελθόν ως αρσενικά κωδικοποιημένο πεδίο. Σε συνέχεια αυτής της προβληματικής, η Gerda Lerner (1993) επισημαίνει ότι η γυναικεία ιστορία δεν είναι συμπληρωματική ούτε περιφερειακή. Αντίθετα, αποτελεί απαραίτητη συνθήκη για την κατανόηση των μηχανισμών θεμελίωσης και επιβίωσης των κοινωνικών ανισοτήτων.

Στο ελληνικό μεσοπολεμικό πλαίσιο, οι θεωρητικές αυτές θέσεις καθίστανται ιδιαίτερα γόνιμες, καθώς αποκαλύπτουν το πώς η σχολική ιστορία λειτουργεί ως μηχανισμός νομιμοποίησης ενός ανδροκεντρικού εθνικού αφηγήματος, αποκλείοντας τη γυναικεία εμπειρία από την ιστορική πράξη και από τον χώρο της πολιτικής υποκειμενικότητας. Η ιστορική παιδαγωγική, ως διεπιστημονικό πεδίο που διερευνά τη σχέση ανάμεσα στη σχολική γνώση, τους θεσμικούς μηχανισμούς και τη συλλογική μνήμη (Arnot & Weiner, 1987)

αποκαλύπτει ότι το σχολικό εγχειρίδιο δεν είναι ουδέτερο κείμενο. Αντιθέτως, αποτελεί φορέα ιδεολογίας, ο οποίος διαμορφώνει τις αντιλήψεις των μαθητών για το παρελθόν, φυσικοποιώντας συγκεκριμένες έμφυλες κανονικότητες. Στην ελληνική βιβλιογραφία, οι Πλατύποδης (2012, 2019) και Κωσταρά (2010, 2018) τεκμηριώνουν συστηματικά ότι η ιστορική αφήγηση στα σχολικά κείμενα του Μεσοπολέμου πλαισιώνεται από έμφυλες ιεραρχήσεις, όπου η γυναικεία παρουσία καταλαμβάνει έναν ρόλο δευτερεύοντα, ηθικολογικό και συμβολικά υπερεπενδεδυμένο.

Η φεμινιστική ιστορική παιδαγωγική επιτρέπει την ανάλυση των αφηγηματικών και σημειωτικών στρατηγικών που συνδέουν το φύλο με την εθνική ταυτότητα, αναδεικνύοντας τη γυναίκα ως φορέα ηθικής και βιολογικής αναπαραγωγής του έθνους. Η εθνικιστική αφήγηση συγκροτείται μέσω της κατασκευής του «Άλλου» -πρόσφυγα, μειονότητας ή αντιπάλου έθνους- ως απειλής της εθνικής συνοχής. Σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο, η γυναικεία μορφή εμφανίζεται ως συμβολικό διακύβευμα της εθνικής καθαρότητας, λειτουργώντας ως «μητέρα-πατρίδα» ή «ηθική αγρυπνούσα» (Παρασκευά, 2012), ενώ παράλληλα αποκλείεται από το πραγματικό πεδίο της πολιτικής δράσης.

Οι Κωσταρά & Πλατύποδης (2018-19) τεκμηριώνουν ότι οι εθνικιστικές αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια καθορίζουν τις έμφυλες αντιλήψεις των μαθητών, επιτελώντας έναν μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου που ευθυγραμμίζει τη θηλυκότητα με την εθνική ηθική και τον πατριαρχικό κοινωνικό ρόλο. Η κριτική ιστορική παιδαγωγική (Κακλαμανού, 2015) προτείνει την αξιοποίηση πρωτογενών πηγών (ημερολόγια, επιστολές, προφορικές μαρτυρίες) ως μέσο αποκατάστασης της γυναικείας ιστορικής φωνής και ως στρατηγική αμφισβήτησης της μονοδιάστατης εθνικής αφήγησης.

Η ενσωμάτωση αυτών των θεωρητικών και ερευνητικών προσεγγίσεων επιτρέπει, την κατανόηση της σχολικής ιστορίας ως κανονιστικού λόγου που παράγει και οργανώνει τη συλλογική μνήμη, την αποκάλυψη των μηχανισμών έμφυλης αποσιώπησης και περιθωριοποίησης από τον επίσημο ιστορικό λόγο, καθώς και την ανάπτυξη κριτικών και διαθεματικών παιδαγωγικών πρακτικών που επανεγγράφουν τη γυναίκα ως ιστορικό υποκείμενο και ενισχύουν την κριτική σκέψη γύρω από τις έμφυλες διαστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η παραπάνω θεωρητική σύνθεση διαμορφώνει ένα συνεκτικό πλαίσιο ανάλυσης των σχολικών εγχειριδίων και αναγνωστικών του Μεσοπολέμου, συμβάλλοντας στην ερμηνεία των κοινωνικών, πολιτικών και πατριαρχικών μηχανισμών που αναπαράγονται μέσω της εκπαίδευσης.

4. Μεθοδολογία

Η παρούσα μελέτη ακολουθεί μια πολυμεθοδική και πολυεπίπεδη ερευνητική προσέγγιση, με στόχο τη διερεύνηση των έμφυλων διαστάσεων της σχολικής ιστορίας στον ελληνικό Μεσοπόλεμο. Η επιλογή αυτού του σύνθετου μεθοδολογικού πλαισίου ανταποκρίνεται στην ανάγκη κατανόησης της ιστορικής αφήγησης ως προϊόντος κοινωνικών και ιδεολογικών διεργασιών. Υπό το συγκεκριμένο πλαίσιο, η έρευνα αντλεί από τη φεμινιστική ιστοριογραφία, η οποία αναδεικνύει το φύλο ως κρίσιμη αναλυτική κατηγορία, ικανή να αποκαλύψει μορφές αποκλεισμού και δομικές ιεραρχίες στις ιστορικές αναπαραστάσεις (Scott, 1986).

Η έρευνα ξεκίνησε με ανάλυση περιεχομένου σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας της περιόδου 1930–1935, επιλεγμένων από την Ιστορική Συλλογή του ΙΕΠ. Η ανάλυση επικεντρώθηκε στον τρόπο αναπαράστασης των γυναικών, στις αφηγηματικές πρακτικές που μειώνουν ή αποκρύπτουν τη συμμετοχή τους στην κοινωνική και πολιτική σφαίρα, καθώς και

στη γλώσσα που συνδέει τη γυναικεία μορφή με την εθνική ιδεολογία. Η ανάλυση περιεχομένου επέτρεψε την αναγνώριση θεματικών μοτίβων και στερεοτυπικών σχημάτων, θέτοντας τη βάση για μια βαθύτερη κατανόηση της συγκρότησης του έμφυλου ιστορικού λόγου.

Ακολούθησε κριτική ανάλυση λόγου, στηριγμένη στο θεωρητικό πλαίσιο του Fairclough (1995), με στόχο την αποκωδικοποίηση των γλωσσικών και σημασιολογικών μηχανισμών που συγκροτούν την ιστορική αφήγηση. Η κριτική ανάλυση λόγου ανέδειξε τον τρόπο με τον οποίο οι αφηγηματικές δομές και οι μεταφορές λειτουργούν ως φορείς ιδεολογίας, φυσικοποιώντας έμφυλες ιεραρχίες και προβάλλοντας τη γυναίκα κυρίως ως ηθικό ή συμβολικό στοιχείο του εθνικού αφηγήματος. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στις στρατηγικές σιωπής, οι οποίες αποκλείουν τη γυναικεία δράση από το ιστορικό προσκήνιο και ενισχύουν την ανδροκεντρική ερμηνεία του παρελθόντος. Παράλληλα, διεξήχθη θεσμική ιστορική ανάλυση εκπαιδευτικών πολιτικών, με τη μελέτη νομοθετικών κειμένων, εγκυκλίων και προγραμμάτων σπουδών της περιόδου. Η θεσμική προσέγγιση ανέδειξε τον τρόπο με τον οποίο η εκπαιδευτική πολιτική καθόριζε το περιεχόμενο της σχολικής ιστορίας και νομιμοποιούσε έμφυλες ιεραρχίες, μέσω της διαμόρφωσης συγκεκριμένων μαθητικών ρόλων και της παγίωσης της πατριαρχικής τάξης μέσα από τον σχολικό λόγο (Apple, 2004).

Σε επόμενο στάδιο, ενσωματώθηκε συγκριτική διάσταση, με αναφορά σε ευρωπαϊκά εγχειρίδια της ίδιας περιόδου. Αυτή η σύγκριση επέτρεψε την κατανόηση της ελληνικής περίπτωσης ως μέρους ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού πλαισίου, όπου η σύνδεση εθνικισμού και πατριαρχίας αποτελεί κοινή πολιτισμική δομή. Τέλος, πραγματοποιήθηκε ερμηνευτική σύνθεση και τριγωνοποίηση των δεδομένων από όλα τα στάδια της έρευνας. Ο συνδυασμός ανάλυσης περιεχομένου, ΚΑΛ και θεσμικής ανάλυσης επέτρεψε τη διασταύρωση των ευρημάτων και την εξαγωγή συνεκτικών και αξιόπιστων συμπερασμάτων. Η τριγωνοποίηση συνέβαλε στην εγκυρότητα του ερευνητικού αποτελέσματος και στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας για τον τρόπο με τον οποίο η σχολική ιστορία του Μεσοπολέμου λειτουργούσε ως μηχανισμός αναπαραγωγής έμφυλων και κοινωνικών ιεραρχιών.

Η μεθοδολογία της μελέτης αναδεικνύει την πολυπλοκότητα του αντικειμένου και τεκμηριώνει τον ρόλο της εκπαίδευσης στη συγκρότηση της ιστορικής συνείδησης και των έμφυλων ταυτοτήτων, καθιστώντας σαφές ότι η σχολική ιστορία αποτελεί προνομιακό χώρο ιδεολογικής διαμόρφωσης.

5. Ανάλυση σχολικών εγχειριδίων

Η ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας και αναγνωστικών της περιόδου 1930–1935 αποκαλύπτει τη συστηματική κατασκευή ενός ανδροκεντρικού και εθνικιστικά φορτισμένου ιστορικού λόγου, στον οποίο η γυναίκα εμφανίζεται είτε ως παθητικός θεατής είτε ως συμβολική φιγούρα θυσίας και ηθικής. Τα ευρήματα της έρευνας υποδεικνύουν ότι η απουσία των γυναικών από τον επίσημο ιστορικό λόγο δεν αποτελεί τυχαίο φαινόμενο, αλλά στρατηγικό εργαλείο αναπαραγωγής της πατριαρχικής ιεραρχίας και του εθνικιστικού αφηγήματος.

Η εξέταση των εγχειριδίων ΙΣΤ 1931, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στη Μέση Εκπαίδευση, αναδεικνύει ότι η ιστορία παρουσιάζεται κυρίως μέσω των πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων, με περιορισμένη αναφορά στην κοινωνική ζωή και στις καθημερινές εμπειρίες των πολιτών. Οι γυναίκες εμφανίζονται σχεδόν αποκλειστικά ως σύμβολα θυσίας, όπως στη περιγραφή της προσφυγικής εγκατάστασης μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, όπου περιγράφονται μόνο ως «μητέρες που φροντίζουν τα παιδιά». Η έλλειψη αναφοράς στη συμμετοχή τους στην κοινωνική, εκπαιδευτική ή πολιτική δράση υπογραμμίζει τη

συνειδητή επιλογή του εκπαιδευτικού συστήματος να αποκρύψει τη γυναικεία παρουσία (ΙΕΠ, 1931).

Η ανάλυση του λόγου των εγχειριδίων αποκαλύπτει την κυριαρχία αφηγηματικών σχημάτων που προβάλλουν τον άνδρα ως κύριο δρώντα υποκείμενο της ιστορίας, ενώ η γυναίκα περιορίζεται σε ρόλους υποστηρικτικούς, ηθικούς ή συμβολικούς. Αυτή η ρητορική συνδέεται άμεσα με την εθνική ιδεολογία και τον μηχανισμό αναπαραγωγής της πατριαρχίας, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση ότι η σχολική ιστορία αποτελεί εργαλείο ιδεολογικής διαμόρφωσης της συλλογικής μνήμης (Κωσταρά, 2010; Πλατύποδης, 2012). Παράλληλα, η ανάλυση των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων (1920–1940) καταδεικνύει ότι η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας επιτυγχάνεται μέσα από τη διάκριση με τον «Άλλο», ο οποίος παρουσιάζεται είτε ως απειλή είτε ως στοιχείο διαμόρφωσης της εθνικής συνοχής. Η γυναίκα συνδέεται άρρηκτα με την εθνική ενότητα, εμφανιζόμενη ως «μητέρα-πατρίδα», προστάτρια των παιδιών και των αξιών του έθνους (Παρασκευά, 2012).

Η γλωσσική ανάλυση των αναγνωστικών αναδεικνύει την κυριαρχία στερεοτύπων, όπως η σύνδεση της γυναικείας φροντίδας με την ηθική αρετή και την εθνική πίστη. Η συστηματική απουσία της γυναικείας συμμετοχής στην πολιτική και κοινωνική δράση υπογραμμίζει την έμφυλη διάσταση της εθνικής ιδεολογίας και τη λειτουργία των σχολικών εγχειριδίων ως μηχανισμού κοινωνικού ελέγχου. Η ρητορική των σχολικών εγχειριδίων αναπαράγει την πατριαρχία μέσω της συμβολικής σύνδεσης της γυναίκας με την πατρίδα και την ηθική καθοδήγηση των παιδιών. Στα κεφάλαια που αναφέρονται σε πολεμικές εκστρατείες, οι γυναίκες απουσιάζουν από τις πολιτικές και στρατιωτικές αποφάσεις, εμφανίζονται μόνο ως υποστηρικτικοί παράγοντες ή ως μάρτυρες των ηρωικών ανδρών. Ως εκ τούτου η επαναλαμβανόμενη απουσία της γυναικείας δράσης ενισχύει το μήνυμα ότι η ιστορία είναι υπόθεση ανδρών, ενώ η γυναικεία παρουσία περιορίζεται σε ηθικούς ή συμβολικούς ρόλους (Arnot & Weiner, 1987; Κωσταρά, 2018).

Η εμπειριστατωμένη ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων και αναγνωστικών της περιόδου 1930–1935 καταδεικνύει μια σειρά από βασικά χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής πολιτικής και του ιστορικού λόγου της εποχής, τα οποία αναπαράγουν στερεοτυπικές αντιλήψεις φύλου και εθνικιστικής ταυτότητας:

1. **Συνειδητή απουσία της γυναίκας από το ιστορικό αφήγημα:** Η ανάλυση αναδεικνύει ότι η απουσία των γυναικών από την επίσημη ιστορία δεν ήταν αποτέλεσμα παράλειψης, αλλά στρατηγικής επιλογής. Η σχολική ιστορία παρουσιάζει τον άνδρα ως κεντρικό δρώντα υποκείμενο, ενώ η γυναίκα εμφανίζεται μόνο ως παθητικός παρατηρητής ή ως ηθικό και συμβολικό σύμβολο. Αυτή η προσέγγιση ενισχύει την ιδεολογική λειτουργία της εκπαίδευσης ως μηχανισμού αναπαραγωγής της ανδροκρατούμενης κοινωνικής τάξης (Scott, 1986; Κωσταρά, 2010).
2. **Γυναίκες ως συμβολικές φιγούρες:** Η ανάλυση των αναγνωστικών αποκαλύπτει ότι οι γυναίκες εμφανίζονται κυρίως ως «μητέρες-πατρίδες», σύμβολα θυσίας και ηθικής αρετής. Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική τους δράση είναι σχεδόν παντελώς άορατη. Η συγκεκριμένη συμβολική αναπαράσταση ενισχύει τη νομιμοποίηση της πατριαρχικής ιεράρχησης και περιορίζει την ιστορική φαντασία των μαθητών/τριών, υποβαθμίζοντας την πολυπλοκότητα της κοινωνικής ιστορίας (Arnot & Weiner, 1987; Πλατύποδης, 2012).
3. **Έμφυλη διάσταση του εθνικιστικού αφηγήματος:** Η ανάλυση των σχολικών κειμένων αποκαλύπτει ότι η γυναικεία παρουσία συνδέεται άμεσα με την εθνική ιδέα. Η γυναίκα παρουσιάζεται ως θεματοφύλακας της πατρίδας και του ηθικού πλαισίου της κοινωνίας, ενώ ο «Άλλος» (πρόσφυγες, μειονότητες ή αντίπαλα έθνη) κατασκευάζεται ως απειλή.

Αυτή η σύνδεση φύλου και εθνικισμού ενισχύει την πατριαρχική νομιμοποίηση και καθιστά τη γυναίκα ενεργό μόνο σε συμβολικό επίπεδο, αποκλείοντας την από την κοινωνική και πολιτική ιστορία (Παρασκευά, 2012).

- 4. Αξία των πρωτογενών πηγών για την αποκατάσταση της φωνής των γυναικών:** Η ενσωμάτωση ημερολογίων, επιστολών και προφορικών μαρτυριών γυναικών της εποχής δείχνει ότι οι γυναίκες συμμετείχαν ενεργά σε κοινωνικές, εκπαιδευτικές και πολιτικές διαδικασίες. Η σύγκριση αυτών των πηγών με τα επίσημα εγχειρίδια αναδεικνύει τη διαφορά μεταξύ της επίσημης, ιδεολογικά φορτισμένης αφήγησης και της πραγματικής κοινωνικής δράσης των γυναικών. Η χρήση αυτών των πηγών αποτελεί σημαντικό εργαλείο για την ανάπτυξη κριτικής σκέψης και για την αποκατάσταση της έμφυλης ορατότητας στην ιστορική παιδαγωγική (Kaklamanou, 2015; Πλατύποδης, 2019).
- 5. Παιδαγωγικές συνέπειες:** Η ανάλυση αναδεικνύει ότι η μονοδιάστατη και ανδροκεντρική διδασκαλία περιορίζει την ιστορική φαντασία των μαθητών/τριών, μειώνει την ικανότητά τους να αναγνωρίζουν κοινωνικές ανισότητες και στερεοτυπικές δομές και υπονομεύει τη διαμόρφωση μιας κριτικής, δημοκρατικής και συμπεριληπτικής παιδαγωγικής αντίληψης. Η ενσωμάτωση διαθεματικών μεθόδων, κριτικής ανάλυσης λόγου και πρωτογενών πηγών μπορεί να αντισταθμίσει αυτές τις συνέπειες, αποκαθιστώντας τη γυναίκα ως ενεργό ιστορικό υποκείμενο και διευρύνοντας το ιστορικό αφήγημα σε ένα πολυφωνικό πλαίσιο (Κωσταρά, 2018; Πλατύποδης, 2019).

Η ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων καταδεικνύει ότι η ιστορία λειτουργεί όχι απλώς ως καταγραφή γεγονότων, αλλά ως εργαλείο αναπαραγωγής κοινωνικών και έμφυλων σχέσεων εξουσίας. Η κριτική, έμφυλη ιστορική παιδαγωγική δεν περιορίζεται στην αποκατάσταση της γυναικείας παρουσίας· προσφέρει μια ολοκληρωμένη κατανόηση της ιστορίας ως συλλογικής εμπειρίας, ενισχύοντας την ικανότητα των μαθητών να αναγνωρίζουν, να αμφισβητούν και να μετασχηματίζουν τις κοινωνικές ανισότητες.

8. Συμπεράσματα

Η ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας και Αναγνωστικών της περιόδου 1920–1940 αποκαλύπτει μια σαφή έμφυλη και ιδεολογική στρατηγική στην εκπαιδευτική πολιτική του Μεσοπολέμου. Συγκεκριμένα:

- 1. Σιωπή γύρω από τη γυναικεία δράση:** Στα εγχειρίδια ΙΣΤ ΙΣΤ 1931 για τη Μέση Εκπαίδευση, ενώ καταγράφονται λεπτομερώς οι πολεμικές εκστρατείες και οι πολιτικές εξελίξεις, η κοινωνική και πολιτική δράση των γυναικών είναι σχεδόν παντελώς άορατη. Παραδείγματος χάριν, σε κεφάλαιο για την προσφυγική εγκατάσταση μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, οι γυναίκες αναφέρονται μόνο ως «μητέρες που φροντίζουν τα παιδιά» και ποτέ ως παράγοντες κοινωνικής ή πολιτικής δράσης. Η απουσία αυτή δεν αποτελεί παράλειψη, αλλά συνειδητή επιλογή: η σχολική ιστορία προωθεί ένα ανδροκεντρικό αφήγημα που αναπαράγει στερεότυπα και νομιμοποιεί την πατριαρχική ιεράρχηση (ΙΕΠ, 1931; Παρασκευά, 2012).
- 2. Γυναίκες ως συμβολικές φιγούρες:** Οι γυναίκες εμφανίζονται κυρίως ως μητέρες ή ηθικές αναφορές, όπως η «μητέρα-πατρίδα» που ενσαρκώνει την εθνική αφοσίωση και την ηθική αρετή. Σε ένα από τα Αναγνωστικά της περιόδου (Νεοελληνικά Αναγνώσματα, 1932), η γυναίκα περιγράφεται ως «σύμβολο της θυσίας για το έθνος», χωρίς καμία αναφορά στην εργασία της ή την κοινωνική της δράση. Αυτή η ρητορική ενισχύει την εικόνα της γυναίκας ως παθητικού υποκειμένου και νομιμοποιεί τον ανδρικό πρωταγωνισμό στην ιστορία (Arnot & Weiner, 1987; Κωσταρά, 2010).

3. **Εθνική ιδέα και «Άλλος» με έμφυλη διάσταση:** Η εθνική ταυτότητα διαμορφώνεται μέσω της αντίθεσης με τον «Άλλο» (π.χ. πρόσφυγες, μειονότητες, αντίπαλα έθνη). Στα αναγνωστικά, η γλώσσα συνδέει τη γυναίκα με την εθνική ενότητα: η «μητέρα-πατρίδα» προστατεύει τα παιδιά και το έθνος, ενώ ο «Άλλος» απειλεί την εθνική συνέχεια. Αυτή η σύνδεση οικογένειας και πατρίδας ενισχύει τα στερεότυπα φύλου και εθνικισμού (Παρασκευά, 2012).
4. **Πρωτογενείς πηγές ως εργαλείο αποκατάστασης φωνών:** Αντίθετα, η ενσωμάτωση ημερολογίων και επιστολών γυναικών της εποχής δείχνει ότι οι γυναίκες συμμετείχαν ενεργά σε κοινωνικές και πολιτικές δράσεις. Για παράδειγμα, τα ημερολόγια γυναικών προσφύγων καταγράφουν οργανωτικές προσπάθειες για την εκπαίδευση παιδιών και την επιβίωση των οικογενειών, αλλά τα σχολικά εγχειρίδια αγνοούν πλήρως αυτές τις εμπειρίες. Αυτές οι πηγές αναδεικνύουν την έμφυλη δυναμική της εποχής και προσφέρουν μια κριτική αντίστιξη στο επίσημο αφήγημα (Kaklamanou, 2015).
5. **Διδασκαλία και παιδαγωγικές συνέπειες:** Η μονοδιάστατη διδασκαλία παράγει μαθητές και μαθήτριες με περιορισμένη ιστορική φαντασία. Η έλλειψη γυναικείας ορατότητας περιορίζει την ικανότητα των μαθητών/τριών να κατανοούν τη σύνθετη κοινωνική πραγματικότητα και τις δυναμικές της εξουσίας. Αντίθετα, η χρήση πρωτογενών πηγών, η κριτική ανάλυση γλώσσας και η διαθεματική προσέγγιση μπορούν να επαναποθετήσουν τη γυναίκα ως ενεργό ιστορικό υποκείμενο (Κωσταρά, 2018; Πλατύποδης, 2019).

Η ιστορία δεν αποτελεί απλώς ακολουθία γεγονότων, αλλά εργαλείο συγκρότησης κοινωνικών και έμφυλων σχέσεων. Η κριτική, έμφυλη ιστορική παιδαγωγική προάγει την κατανόηση των κοινωνικών μηχανισμών που καθορίζουν την εξουσία και τα στερεότυπα, ενισχύει την κοινωνική ευαισθητοποίηση και συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας συμπεριληπτικής, δημοκρατικής εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Η κριτική και έμφυλη ιστορική παιδαγωγική δεν περιορίζεται στην αποκατάσταση της γυναικείας παρουσίας. Προσφέρει μια ολοκληρωμένη κατανόηση της ιστορίας ως συλλογικής εμπειρίας, όπου όλοι οι πολίτες, ανεξάρτητα από το φύλο, είναι ενεργά υποκείμενα, και εξοπλίζει τις νέες γενιές με τα εργαλεία για να αναγνωρίζουν, να αμφισβητούν και να μετασχηματίζουν τις κοινωνικές ανισότητες.

Η κριτική και έμφυλη ιστορική παιδαγωγική υπερβαίνει την απλή αποκατάσταση της γυναικείας παρουσίας. Προσφέρει μια ολοκληρωμένη κατανόηση της ιστορίας ως συλλογικής εμπειρίας, όπου όλοι οι πολίτες, ανεξαρτήτως φύλου, είναι ενεργά υποκείμενα. Η εφαρμογή των προτεινόμενων στρατηγικών ενισχύει τη δημοκρατική παιδεία, την κοινωνική ευαισθητοποίηση και την ικανότητα των μαθητών/τριών να αναγνωρίζουν και να αμφισβητούν τις κοινωνικές και έμφυλες ανισότητες. Η εργασία αυτή τεκμηριώνει την κεντρικότητα της έμφυλης κριτικής στην εκπαιδευτική πολιτική και στην ιστορική παιδαγωγική, υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα μιας πολυφωνικής, συμπεριληπτικής και κριτικής προσέγγισης στην εκπαίδευση της Ιστορίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson, B. (1991). *Imagined communities*. Verso.
- Apple, M. W. (2004). *Ideology and curriculum* (3rd ed.). London: Routledge.
- Arnot, M., & Weiner, G. (1987). *Gender and the politics of schooling*. Philadelphia: Open University Press.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Connell, R. (1995). *Masculinities*. Polity Press.

- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon.
- Kaklamanou, D. (2015). *Critical historical pedagogy and gendered narratives in education*. Athens: Gutenberg.
- Kaklamanou, D. (2015). *Women's voices in Greek history: Diaries and letters from the interwar period*. Athens: Kritiki.
- Lerner, G. (1993). *The creation of feminist consciousness*. New York: Oxford University Press.
- Lerner, G. (1993). *The creation of patriarchy*. New York: Oxford University Press.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053–1075.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ). (1931). *Ιστορικό εγχειρίδιο ΙΣΤ 1931*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Κωσταρά, Σ. (2010). *Φύλο και σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κωσταρά, Σ. (2018). *Έμφυλες αφηγήσεις και σχολική ιστορία*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παρασκευά, Ε. (2012). *Η παρουσία των γυναικών στα νεοελληνικά αναγνώσματα 1920–1940* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Πλατύποδης, Κ. (2019). *Εκπαιδευτική πολιτική και έμφυλες σχέσεις: Ιστορική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Πλατύποδης, Κ. (2012). *Ιστορική παιδαγωγική και σχολικά εγχειρίδια: Ανάλυση φύλου*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

